

*Kovalska Natalia, Odessa national economic university,
Senior Lecturer, the Department of Language, Psychological and
Pedagogical Activity*

Theoretical basis of the syntactic ekspressivization scientific speech

*Ковальська Наталія, Одеський національний економічний
університет, старший викладач, кафедра мовної та психолого-
педагогічної підготовки*

Теоретичні засади синтаксичної експресивізації наукового мовлення

Сучасну лінгвістичну парадигматику характеризує антропоцентричність наукових досліджень, спрямованих на вивчення мови людини в процесі міжособистісної взаємодії, а саме соціальних, психологічних і прагматичних аспектів мовленнєвої поведінки особистості. Наразі в галузі мовознавства залишається актуальним питання вивчення особливостей мовленнєвої поведінки мовця з урахуванням його емоційного стану й комунікативних потреб. А саме різноаспектне дослідження елементів мовної структури (зокрема, й у межах синтаксису) в аспекті прояву експресивності.

У 60-х роках ХХ ст. завдяки дослідженню Ш. Баллі в лінгвістиці з'явився термін «експресивний синтаксис» на позначення окремих синтаксичних явищ писемного мовлення. Науковець визначає афективність (вплив, експресію) у мовленні як обов'язковий компонент будь-якого висловлення [1, с. 20]. Вивченню питань експресивного синтаксису присвятили свої розвідки відомі українські та російські мовознавці В. Г. Костомаров, Є. В. Ключев, О. П. Сковородников,

С. Я. Єрмоленко, Е. М. Береговська, О. В. Александрова, Г. Я. Солганик, А. П. Загнітко, О. І. Чередниченко, О. А. Бельський, І. Р. Вихованець, В. Д. Шинкарук та ін. Так, аналізу системності експресивних явищ, зокрема й у галузі синтаксису, присвячено фундаментальні праці І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, М. М. Кожини, О. О. Лаптевої, Н. Ю. Шведової та ін. Зокрема, дослідженням структурно-семантичних і комунікативно-функціональних характеристик експресивності в межах синтаксису займалися О. А. Бельський, І. Р. Вихованець, С. І. Дорошенко, А. П. Загнітко, В. Д. Шинкарук, І. М. Сушинська. Вони виявили різні семантичні типи експресивних висловлювань, описали функціонально-семантичне поле експресивності як реалізацію модальності волевиявлення.

Метою статті є дослідити теоретичні засади синтаксичної експресивізації наукового мовлення. Зважаючи на мету дослідження, визначено ряд завдань: 1) охарактеризувати мовну своєрідність наукової комунікації; 2) розкрити сутність понять «експресивність» й «експресивний синтаксис»; 3) висвітлити основні підходи до розгляду експресивного в синтаксисі.

Наукова комунікація у сфері економіки являє собою соціальну взаємодію людей і, відповідно, спрямована на досягнення конкретних комунікативних цілей – ознайомити з результатами наукових досліджень, зі змінами в економіці тощо. Зважаючи на характер наукової комунікації, а саме мотиви й цілі її учасників, ми можемо говорити саме про диктальне спілкування як «тип комунікативної діяльності, яка пов'язана з певною предметною взаємодією людей і обслуговує різні форми їх соціальної діяльності» [2, с. 51].

З огляду на наукову комунікацію, якій властиво послаблення зв'язку між комунікантами, та відповідну комунікативну цілеспрямованість (ілокуцію) автор наукової статті, на нашу думку, у першу чергу керується референтною, емотивною та метамовною

функціями. Вміння автора добирати відповідні мовні засоби з метою успішного встановлення контакту з реципієнтом, впливу на нього, надання конкретної інформації про події, факти, явища й, відповідно, намагання переконати адресата в правильності й достовірності поглядів автора позначає його професійну компетентність та важливість усвідомленого ставлення до висловлюваного.

Загальновідомо, що кожен із функціональних стилів є відображенням різних фактів і змін в усіх сферах суспільної діяльності. М. М. Пилинський зазначає: «суспільні фактори наочно впливають на зміну частини літературних норм, на їхнє старіння й на появу нових нормативних реалізацій, а також визначають типи та інтенсивність цих змін. Темпи нормативних змін, однак, не збігаються повністю з темпами суспільного розвитку, а залежать ще й від ступеня виробленості літературної мови, давності та стійкості її літературних традицій» [3, с. 281].

Фактор об'єктивного часу разом із іншими факторами зумовлює «розвиток форм суспільної свідомості, соціального розвитку суспільства, розширення сфер суспільної діяльності» [4, с. 28]. Отже, функціональні стилі мови як продукт певної сфери суспільного життя внаслідок суспільних трансформацій зазнають відповідних модифікацій у своїй організації. Вони розвиваються, набувають і втрачають певні характеристики залежно від часу й розвитку суспільства. Відповідних змін зазнає й науковий стиль. Проте, основними є інформативна функція та функція формування суспільної свідомості.

Найпростіша комунікативна модель передбачає наявність двох комунікантів, які обмінюються інформацією. Їхня кількість може коливатися від двох до кількох мільйонів осіб. Характер взаємодії між учасниками мовленнєвої комунікації зазнає змін: адресат мовлення бере чи не бере участь у процесі, а адресант мовлення створює текст,

орієнтуючись на ідеалізованого, уявного адресата. З огляду на це, як стверджує Г. Г. Почепцов, елементарний комунікативний ланцюг є розірваним. Отже, комунікація (у нашому випадку, наукова) являє собою мовну взаємодію автора з модельованим адресатом. І правильно обрана й побудована модель сприяє успішності комунікативного акту [5, с. 107]. Своєрідним комунікативним актом у науковому мовленні постає науковий текст. Між учасниками цього спілкування встановлюються особливі стосунки – нерівноправні, дистантні й офіційні. Відповідно, форми реалізації мовлення релевантні певною підготовленістю й ретельним відбором засобів вираження.

Мовну своєрідність наукового стилю характеризує властивий йому комплекс специфічних рис – лексико-семантичних, фразеологічних, граматичних (особливо синтаксичних). Специфіку й функціональну зорієнтованість будь-якого функціонального стилю визначають власне мовні (сукупність мовних засобів) й позамовні (інтралінгвальні й екстралінгвальні) чинники.

Зокрема, серед головних ознак наукового стилю виділяють такі: інформативність, понятійність, предметність, об'єктивність, логічну послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументацію, пояснення причинно-наслідкових відношень і висновки. Зважаючи на це, науковий стиль має й добір відповідних мовних засобів (абстрактна лексика, символи, велика кількість термінів, схем, таблиць, наукова фразеологія, цитати, посилання, однозначна загальноживана лексика, безсуб'єктність, безособовість синтаксису тощо) [6, с. 284]. Проте в останні десятиліття помітною є тенденція до усунення мовцями функціонально-прикріплених штампів, увиразнення, урізноманітнення мовлення з метою зацікавлення читача, впливу на нього, що можливе за допомоги експресії мовних засобів, яскравої

оцінності й, відповідно, якості мовного оформлення висловлювання задля досягнення певного експресивного ефекту.

Експресивність перебуває в тісному зв'язку з комунікативною ситуацією, намірами мовця, презумпціями читача/слухача, а також із лінгвістичним та екстралінгвістичним (соціальним) контекстом комунікативного акту. Згідно з цією теорією одиниці мови поділяють на системно-мовних носіїв експресивності та системно-нейтральні одиниці (слова та вислови), які самі по собі не є носіями експресивності. Проте вони можуть виконувати цю функцію за певних умов. Варто зазначити, що творення експресивності мовлення та тексту залежить не від закладеного в системі експресивного потенціалу мовної одиниці відповідного рівня, а від власне характеристики комунікативної ситуації, перш за все контексту.

Наразі К. І. Войтенко залежно від характеру використовуваних у комунікативному акті мовних одиниць і особливостей комунікативної ситуації виділяє «чотири типи мовних одиниць, що реалізують експресивність: системно-мовні експресивні одиниці, носії внутрішньосистемної інгерентної, прагматичної експресивності, яка робить контекст експресивним; системно-нейтральні одиниці, вони отримують експресивність із контексту, реалізуються контекстуально і така експресивність називається адгерентною, синтагматичною; системно-мовні експресивні одиниці, які, використовуючись у нейтральному контексті, втрачають експресивності; системно-нейтральні одиниці використовуються в нейтральному контексті і реалізують нульову експресивність» [7, с. 33–34].

Експресивні засоби релевантні своєю системністю. Загальновідомо, що ядро загальномовної системи експресивності складають лексичні засоби, які більшою мірою розкривають цю категорію. У свою чергу, синтаксичні засоби належать до периферії. Проте, зважаючи на специфіку наукового стилю та обмеженість

уживання емоційно-експресивної лексики відповідними нормами, саме синтаксичні засоби посідають головну ланку в системі експресивізації наукового мовлення. Український мовознавець І. М. Кочан слушно зауважує: «важливою ознакою наукового стилю є його синтаксис» [8, с. 322].

Експресивний синтаксис і граматична стилістика є одним із напрямів досліджень Е. М. Береговської. Науковець називає проблеми, якими займається експресивний синтаксис, а саме: 1) довжина речення як експресивний фактор; 2) стилістична роль абзаца та складного синтаксичного цілого; 3) афективний потенціал пунктуації; 4) експресивний синтаксис як складова індивідуального стилю; 5) синтаксичні фігури та їхні стилістичні функції. На її думку, експресивні синтаксичні конструкції протиставлені конструкціям, які перебувають у стані синтаксичного спокою [9].

В українському мовознавстві проблемам експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень присвячено розвідки С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітка, Н. В. Гуйванюк та ін. Вивчаючи афективність семантики синтаксичних конструкцій, дослідники вживають такі співвідносні поняття, як: афективність, експресивність, емоційність, оцінність, образність, стилістичне забарвлення тощо. Проте, саме поняття експресії постає головним з-поміж інших, так би мовити, її субкатегорій.

Варто зазначити, що в сучасній лінгвістиці існують два підходи до розгляду експресивного в синтаксисі. Перший підхід пов'язаний із концепцією суб'єктних форм синтаксису та ґрунтується на праці видатного мовознавця В. В. Виноградова, який виокремлює суб'єктивно-експресивні й об'єктивні форми синтаксису. Засобами експресивної образотворчості дослідник називає суб'єктивно-експресивні форми [10, с. 233]. Особливе значення серед засобів

експресивного синтаксису він надає інверсивним та приєднувальним (відкритим або зрушеним) конструкціям.

Згідно з іншим підходом експресивне поєднано з поняттям суб'єктивної модальності. Експресивно-модальні (суб'єктивно-модальні, чи модально-експресивні) значення синтаксичних конструкцій, характерні переважно для розмовного синтаксису, представлено в дослідженнях Н. Ю. Шведової [11, с. 280–352] та ін. Проте експресивні елементи варто шукати й у формах писемного мовлення, а саме в текстах, які містять установку на навмисний вплив. У першу чергу, це тексти художнього й публіцистичного стилів, які зазнають впливу розмовного мовлення. Не перебуває осторонь і наукове мовлення, що позначено своєрідністю впливу на реципієнта через повідомлення про результати наукових досліджень, обґрунтування гіпотез, роз'яснення явищ і представлення наукових даних тощо.

Отже, в останні десятиліття експресивний синтаксис набув особливої популярності й позначився великою кількістю вивчення окремих синтаксичних структур, здатних привносити в повідомлення додаткову експресивність. Експресивність ми розглядаємо як властивість синтаксичних форм збільшувати прагматичний потенціал висловлювання понад рівень, досягнутий лексичними елементами.

Подальші дослідження передбачають детальний розгляд засобів синтаксичної експресивізації наукових текстів сучасного українського економічного дискурсу.

Список літератури:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва, 1955. – 416 с.

2. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації. Київ, 2010. – 312 с.
3. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. Київ, 1976. – 288 с.
4. Ирисханова К. М. Коммуникативные форманты стиля // Стилистические аспекты устной и письменной коммуникации. Москва, 1987. – С. 26–33.
5. Почепцов Г. Г. Коммуникативные аспекты семантики. Киев, 1987. – 131 с.
6. Мацько Л. І. Стилїстика української мови. Київ, 2003. – 462 с.
7. Войтенко К. Експресивність у лінгвістичних студіях // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика». Херсон, 2013. – С. 31–34.
8. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ, 2008. – 423 с.
9. Береговская Э. М. Очерки по экспрессивному синтаксису. Москва, 2004. – 208 с.
10. Виноградов В. В. Стиль «Пиковой дамы». О языке художественной прозы. Москва, 1980. – С. 176–239.
11. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Москва, 1960. – 378 с.